

ENKELE KANTTEKENINGEN OMTRENT DE HERPETOGEOGRAFIE VAN BELGISCH-LIMBURG

door

F. VAN OVERSTRAETEN
Holsbeeksesteenweg 12,
3200 Kessel-Lo, België

Inleiding

De herpetogeografie is een tak van de zoögeografie die zich bezighoudt met de studie van de verspreiding van amfibieën en reptielen. Zij tracht vindplaatsen te registreren en te karteren, en zij poogt door vergelijkend onderzoek verklaringen te vinden betreffende het voorkomen van de soorten, bv. in relatie tot fysische eigenschappen van die plaatsen (bodem, hoogteligging, klimaat enz.).

De herpetogeografie wordt als wetenschap in België pas een goed decennium beoefend. Baanbreker is ontegensprekelijk Parent, aan wie de eer toekomt voor het eerst een verantwoorde status quaestionis te hebben opgesteld. Recent verscheen van hem eveneens een voorlopige herpetogeografische atlas van België en het Groothertogdom Luxemburg (PARENT, 1979).

Belangrijk is ook het proefschrift van DE FONSECA (1970), die systematisch en uitgebreid veldwerk verrichtte in Oost- en West-Vlaanderen.

Onderzoek in Limburg

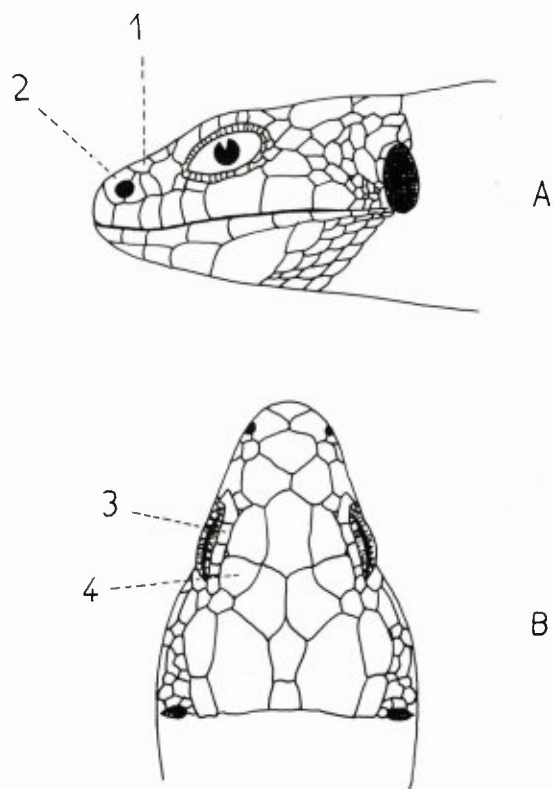
De eerste concrete gegevens voor Limburg zijn opgetekend door Bamps op het einde van de vorige eeuw. Zijn meldingen van *Pelobates f. fuscus* (Knoflookpad), *Lacerta a. agilis* (Zandhagedis), *Natrix n. helvetica* (Ringslang) en *Coronella a. austriaca* (Gladde slang) zijn van grote betekenis.

In de periode 1935 - 1945 onderneemt het Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen een aantal excursies naar Limburg, waarbij de nadruk ligt op het verzamelen van exemplaren. Vooral de driehoek Hasselt - Zonhoven - Genk wordt druk bezocht. *Rana a. arvalis* (Heikikker) en *Hyla a. arborea* (Boomkikker) worden nogal talrijk meegenomen.

Vanaf de tweede helft van de jaren 50 wordt sporadisch door enkele waarnemers (HOOGSTEYNS, 1958; MARQUET, 1964; KRUYNTJENS & PAULISSEN, 1977; NYS, 1977; VANLOOK, 1979; DE FONSECA, 1979; Onkelinx, in litt. 12. VIII. 1980) gewezen op de herpetologische waarde van bepaalde natuurgebieden.

Tot heden is er voor het grondgebied van de provincie geen systematische inventarisatie verricht. Zelf trachten we door o.a. intensief veldwerk de leemte voor een zo ruim mogelijk aantal soorten op te vullen. Naar aanleiding hiervan hebben we reeds een verzoek om medewerking gepubliceerd.

Deze bijdrage wil motiveren tot het opsporen van drie reptielsoorten waarvan de huidige aanwezigheid in Limburg zo goed als onbekend is, nl. *Lacerta a. agilis* Linnaeus, de Zandhagedis (fig. 1), *Natrix n. helvetica* (Lacépède), de Ringslang (fig. 2) en *Vipera b. berus* Linnaeus, de Adder (fig. 3). Aan de hand van literatuurgegevens en/of mededelingen hebben we getracht enkele streken te

Figuur 1. *Lacerta a. agilis* Linnaeus

A. zij aanzicht; B. bovenaanzicht; 1. eerste prefrenaal schild; 2. prenasaal schild; 3. supraciliair schild; 4. supra-oculair schild. (naar DE WITTE, 1948)

vermelden die potentieel als verspreidingsgebied voor deze soorten in aanmerking komen (fig. 4). Op die manier kunnen gerichte onderzoeken worden uitgevoerd.

Probleemstelling *Lacerta a. agilis* (Zandhagedis)

In 1887 meldt BAMPs aan de Koninklijke Academie voor Wetenschappen de vondst van deze soort in Limburg. De auteur noemt als vindplaatsen Lanklaar en Lanaken, en hij vermoedt dat het verspreidingsgebied zich uitstrekt over de gehele oostelijke rand van het Kempens plateau, parallel met de Maasvallei. SCHREITMÜLLER (1935) bericht de vangst van 'enkele' exemplaren, eveneens in de omgeving van Lanklaar, tijdens het eerste kwart van deze eeuw.

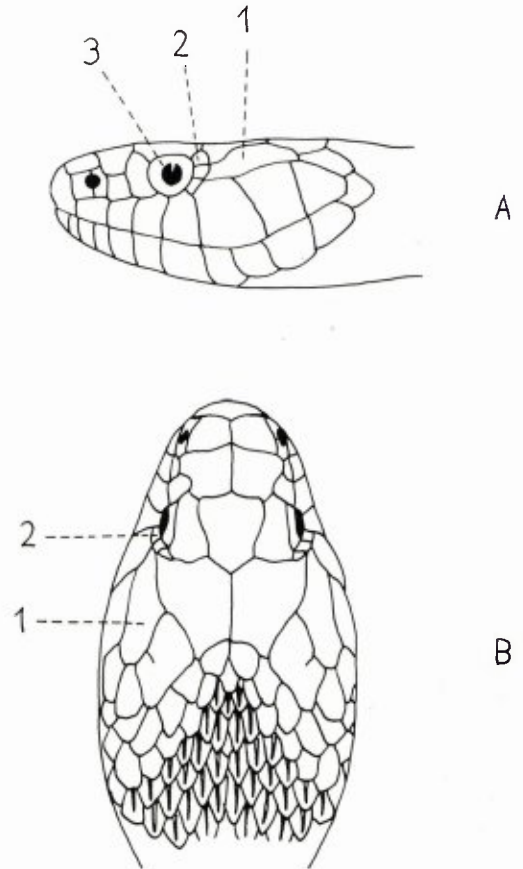
Over de huidige aanwezigheid van *Lacerta a. agilis* in Limburg is niets bekend. Ook PARENT (1976) stelt vast dat nauwkeurige informatie ontbreekt. Hij drukt zijn voorzichtige twijfel uit omtrent het nog voorkomen van deze soort: ofwel zijn de vroeger waarschijnlijk al kleine populaties op het Kempens plateau extreem zeldzaam geworden, ofwel zijn ze verdwenen (PARENT, 1978).

Immers, sinds de publikatie van Schreitmüller zijn geen nieuwe gegevens aangebracht. Er bestaat zelfs geen enkel collectie-exemplaar, ook niet in het Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen (wat er met de herpetologische collectie Bamps is gebeurd, is ons onbekend).

Niettemin wordt *Lacerta a. agilis* door enkele auteurs zonder commentaar en in 't algemeen vermeld voor de Limburgse Kempen (BOULENGER, 1921; DE WITTE, 1948). Samen met DE FONSECA (1978) twijfelen we er nochtans aan of de soort veel westelijker zou voorkomen dan de reeds genoemde rand van het Kempens plateau.

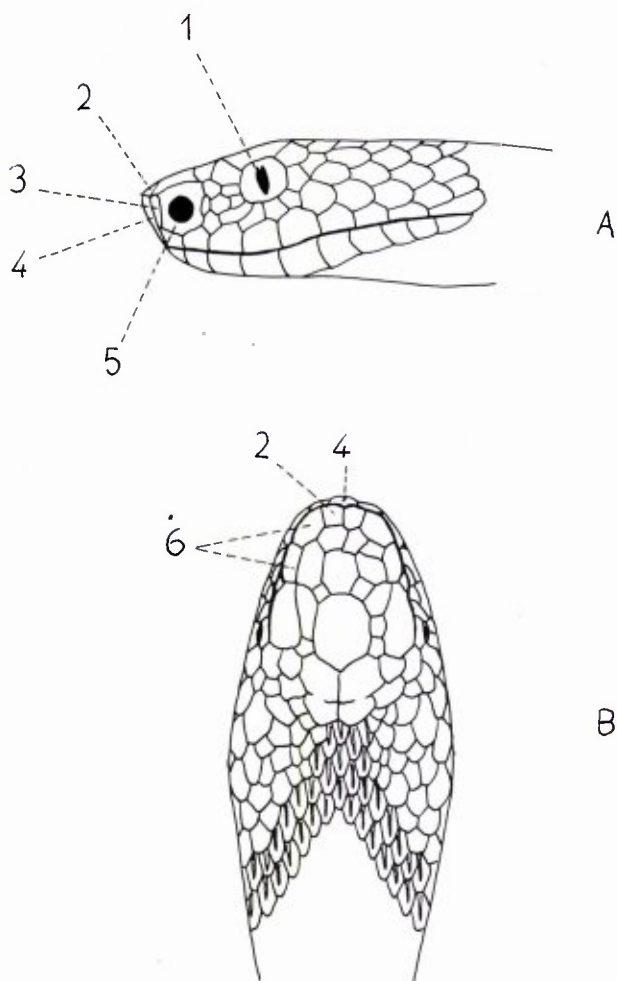
Drie recente meldingen, nl. van een waarneming 1978 te Heusden-Zolder -omgeving Berkenbosbeek- (Bosbiologisch Centrum Bokrijk, mond. mededeling 11. III. 1980 betreffende een melding Janssen), van een waarneming VII. 1979 te Maasmechelen - Mechelseheide - (Rutten, in litt. 6. III. 1980) en van een waarneming s.d. te Genk - Bokrijk - (De Fonseca, mond. mededeling 12. XI. 1980 betreffende een verdachte melding Ballasina), dienen bij gebrek aan bewijs met de grootste voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd (fig. 4, nrs. 1, 2 en 3).

De bewering als zou de soort 'regelmatig worden waargenomen' (sic) te Sint-Truiden - Nieuwenho-

Figuur 2. *Natrix n. helvetica* (Lacépède)
A. zij aanzicht; B. bovenaanzicht; 1. temporaal schild; 2. postoculair schild; 3. ronde pupil. (naar DE WITTE, 1948)

ven - (VANVINCKENROYE, s.d.), is volledig in strijd met de bestaande verspreidingskennis en de oecologie (fig. 4, nr. 5)! Deze auteur vermeldt voor dezelfde plaats trouwens nog andere onbegrijpelijke waarnemingen, zoals *Lacerta m. muralis* (Muurhagedis) en *Bombina v. variegata* (Vuurbuikpad)! Ondanks de landschappelijke veranderingen die het Kempens plateau heeft ondergaan (het verdwijnen van heidevelden door mijnbouw, bosbouw, kiezel- en zandontginning, woonuitbreiding en recreatie), stellen we ons met PARENT (1978) toch de vraag of er nog ergens plaatselijk een relictpopulatie kan aangetroffen worden. Aanbevolen onderzoeksgebied: de streek Neeroeteren - Lanklaar - Lanaken (fig. 4, horizontaal gearceerd gebied). Vooral geïsoleerde enclaves van droge heide (schermffect van bosbestand; PARENT, 1978), alsook oude spoorwegbermen (migratieroutes; PARENT, 1978) dienen bij voorkeur onderzocht te worden.

Figuur 3. *Vipera b. berus* Linnaeus

A. zij aanzicht; B. bovenaanzicht; 1. verticale pupil; 2. apicaal schild; 3. nasorostraal schild; 4. rostraal schild; 5. nasaal schild; 6. canthale schilden. (naar DE WITTE, 1948)

Probleemstelling *Natrix n. helvetica* (Ring-slang)

BAMPS meldt de soort in 1894 voor Bokrijk, Diepenbeek, Borgloon, Wijer en Kortenbos. DE WITTE (1948) meldt ze voor de streek Kanne - Lanaye (Sint-Pietersberg). Uit andere publikaties (TER HORST, 1960; PARENT, 1979) kunnen we eveneens de Maasvallei tussen Uikhoven en Maaseik in het onderzoek betrekken. Er bestaat geen enkel collectie-exemplaar (zelfde bemerking als eerder betreffende de collectie Bamps).

De bestaande gegevens hebben duidelijk betrekking op de Maaskant en op de zuidelijke helft van de provincie (Vochtig-Haspengouw). Toch drukt PARENT (1979) zijn overtuiging uit dat de soort in de

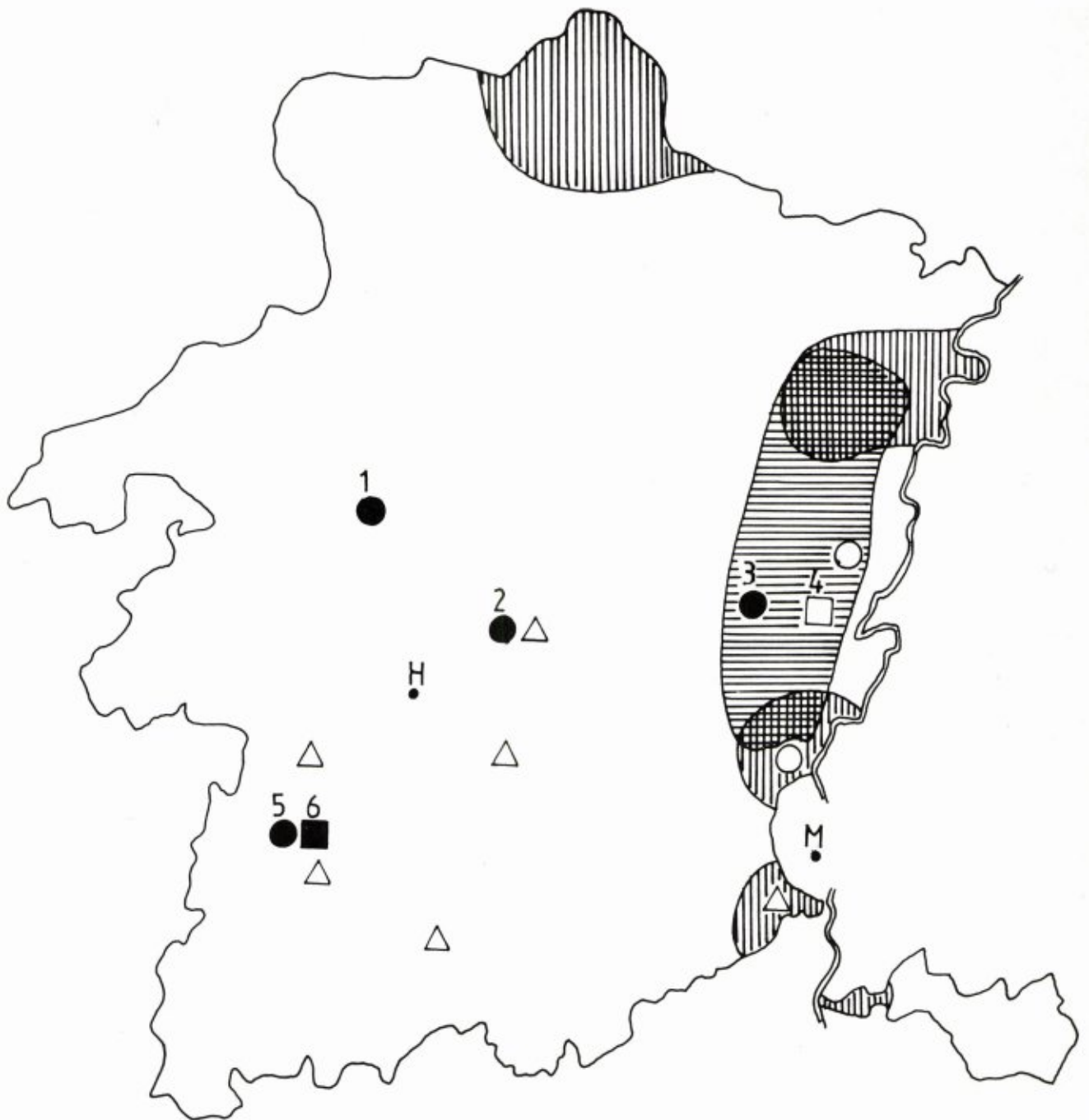
Kempen aanwezig moet zijn; hij beschouwt de elzenbroeken aldaar als uitwijkplaatsen.

Over de huidige aanwezigheid en verspreiding van *Natrix n. helvetica* in Limburg is dus weinig of niets bekend. Het is onmogelijk op basis van de oude locaties, en gelet op de extreme landschappelijke veranderingen aldaar (achteruitgang van loofbosbestand, uitbreiding en herstructurering van landbouwgronden met alle implicaties zoals bv. het dempen van poelen en het draineren van 'waterzieke' plaatsen), een bepaald onderzoeksgebied voorop te stellen. Anderzijds lijkt een onderzoek in de Lage Kempen (broekbossen) en de Maasvallei wel wenselijk.

Probleemstelling *Vipera b. berus* (Adder)

Voor Limburg: nergens een collectie-exemplaar, geen melding, geen concrete literatuurgegevens. Tot plotseling, in het voorjaar 1970, een zekere Galoux in een brief aan Parent laat weten dat hij in 1947 een exemplaar heeft waargenomen te Maasmechelen. PARENT (1974) schrijft dat deze melding niet is kunnen bevestigd worden en hij voegt eraan toe dat voor die streek wel *Coronella a. austriaca* (Gladde slang) bekend is. Aangezien deze melding tot heden de enige is, ligt het voor de hand twijfels te uiten omtrent de determinatie van Galoux (fig. 4, nr. 4).

De bewering van regelmatige waarnemingen te Sint-Truiden -Nieuwenhoven- (VANVINCKENROYE, s.d.) is absoluut onbetrouwbaar (zie melding *Lacerta a. agilis* van dezelfde auteur; fig. 4, nr. 6). Toch bestaan er vermoedens dat de soort in Limburg voorkomt. Aansluitend met PARENT (1968), die zich baseert op gegevens uit de Nederlandse grenszone (VAN WIJNGAARDEN, 1959; TER HORST, 1960; VAN DE BUND, 1964), kunnen we de volgende onderzoeksgebieden aanbevelen: de streek ten noordoosten van Neerpelt, de streek Maaseik - Neeroeteren en de streek Lanaken (fig. 4, bovenste drie vertikaal gearceerde gebieden). Naar aanleiding van een recente melding van een adderwaarneming 1978 te Lanaye - Maasvallei prov. Luik, onmiddellijke omgeving van de Sint-Pietersberg - (Ceelen en Gabriëls, mond. mededelingen 13.XI. 1980), dienen eveneens de streken Kanne en Moelingen nader onderzocht te worden (fig. 4, onderste twee vertikaal gearceerde gebieden). Ook hier dient voor alle duidelijkheid aan toegevoegd dat voor het betrokken gebied (omgeving Sint-Pietersberg) de aanwezigheid van *Coronella a. austriaca* bekend is.

Figuur 4. Cartografische situering van aanbevolen onderzoeksgebieden en/of meldingen van *Lacerta a. agilis* Linnaeus, *Natrix n. helvetica* (Lacépède) en *Vipera b. berus* Linnaeus in Belgisch-Limburg.

- melding *Lacerta a. agilis* vóór 1970; ● melding *Lacerta a. agilis* vanaf 1970; △ melding *Natrix n. helvetica* vóór 1970;
 □ melding *Vipera b. berus* vóór 1970; ■ melding *Vipera b. berus* vanaf 1970; nrs. 1 tot 4: twijfelachtige waarnemingen (geen
 bewijsmateriaal); nrs. 5 en 6: extreem twijfelachtige waarnemingen (herpetogeografisch onwaarschijnlijk).
 ▨ aanbevolen onderzoeksgebied *Lacerta a. agilis*; ▩ aanbevolen onderzoeksgebied *Vipera b. berus*

Vipera b. berus lijkt niet gebonden te zijn aan een bepaald landschapstype. Speciale aandacht moet uitgaan naar plaatsen waar een plotselinge overgang in de vegetatie van de biotoop aanwezig is.

Besluit

Er bestaan geen recente aanvaardbare gegevens met betrekking tot het voorkomen en de verspreiding van *Lacerta a. agilis* (Zandhagedis), *Natrix n. helvetica* (Ringslang) en *Vipera b. berus* (Adder) in Belgisch-Limburg. Het is absoluut noodzakelijk om, bij een eventuele melding van een van deze soorten, bewijsmateriaal over te leggen (foto, vervelling, verkeersslachtoffer). Deze documenten zijn, naar uit de inhoud van dit betoog mag blijken, onontbeerlijk voor de geloofwaardigheid van de waarneming. Vanzelfsprekend worden hierbij eveneens een duidelijke locatie van de vindplaats en de datum van de vondst kenbaar gemaakt.

Dankwoord

Onze oprechte dank aan Dr. Philippe de Fonseca die ons met woord en daad geholpen heeft, o.a. bij het raadplegen van de archieven en de collecties in het Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel.

Literatuur

BAMPS, C., 1887. Note sur quelques espèces rares de la faune des vertébrés de la Belgique, observées dans le Limbourg belge. Bull. Acad. Roy. Sci. Belg. 14 : 369 - 373.

BAMPS, C., 1894. Faune des reptiles et des batraciens de la province de Limbourg. Soc. Chorale et Littéraire Les Métophiles de Hasselt 30 (52-54) : 195 - 220.

BOULENGER, G.A. 1921. Quelques indications sur la distribution en Belgique des Batraciens et Reptiles. Annales Soc. Roy. Zool. Malac. Belg. L II : 114 - 124.

BUND, C.F. VAN DE, 1964. De verspreiding van de reptielen en amfibieën in Nederland. Vierde Herpetogeografisch Verslag. Utrecht, Nederl. Ver. Herpetol. Terrariumk. Lacerta.

FONSECA, PH. DE, 1978. Bedreigd, onbemind, onbegrepen: onze amfibieën en reptielen. Contactbl. Belg. Natuur- en Vogelreservaten 26 (3) : 3 - 10.

FONSECA, PH. DE, 1979. De Herpetofauna in Oost- en West-Vlaanderen. Doctoraatsproefschrift Wetenschappen (groep Dierkunde), Rijksuniversiteit Gent.

HOOGSTEYNS, J., 1958. Algemeen overzicht van de fauna - flora van 't Turfvenneke (Beverlo). De Wielewaal 24 (5) : 141 - 144.

HORST, J. TH. TER, 1960. De verspreiding der amfibien en reptilien in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 49 (9 - 12) : 105 - 118.

KRUYNTJENS, B. en P. PAULISSEN, 1977. De herpetofauna van Zutendaal (België). Lacerta 35 (4) : 50 - 52.

MARQUET, P.L., 1964. Enkele gegevens over de amfibieën (sic) en reptielen van het Land van Caestert. In: Flora en fauna van het

gebied van Caestert tussen Kanne en Ternaaien. Publ. Wetensch. Belg.-Nederl. Comm. Bescherm. St. Pietersberg 8 : 59 - 60.

NYS, R. 1977. Natuurgebied vallei van de Zwarte beek en omgeving (Koersel - 't Fonteintje). Contactbl. Belg. Natuur- en Vogelreservaten 25 (2) : 10 - 11.

PARENT, G.H., 1968. Contribution à la connaissance du peuplement herpétologique de la Belgique. Note I: Quelques données sur la répartition et sur l'écologie de la Vipère péliade (*Vipera berus berus* L.) en Belgique et dans le NE. de la France. Bull. Inst. Roy. Sci. Natur. Belg. 44 (29) : 1 - 34.

PARENT, G.H., 1974. Mise au point sur l'herpétofaune de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg et des territoires adjacents. Bull. Soc. Natur. Luxemb. 79 : 79 - 131.

PARENT, G.H., 1976. Quelques problèmes écologiques et biogéographiques en rapport avec l'herpétofaune de la Belgique et des régions limitrophes. Bruxelles, Congrès des Sciences 27. VIII. 1976.

PARENT, G.H., 1978. Répartition et écologie du Lézard des souches, *Lacerta agilis agilis* Linné, en Lorraine belge et au Grand-Duché de Luxembourg. Les Natur. Belges 59 (10 - 12) : 257 - 275.

PARENT, G.H., 1979. Atlas provisoire commenté de l'herpétofaune de la Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg. Les Natur. Belges 60 (9 - 10) : 251 - 333.

SCHREITMÜLLER, W., 1935. Ein Beitrag zur Fauna Ost-Belgiens. Das Aquarium (Berlin) 9 (8) : 161 - 164.

VANLOOK, W., 1979. De vallei van de Zwarte Beek. Contactbl. Belg. Natuur- en Vogelreservaten 27 (3) : 9 - 11.

VANVINCKENROYE, W., s.d. Domein Nieuwenhoven te St. Truiden. Onuitg. verslag Wetensch. Ver. Limb., werkgroep Natuurbehoud-actie Limburg (N.A.L.).

WITTE, G.F. DE, 1948. Faune de Belgique. Amphibiens et Reptiles. Bruxelles, Patrim. Mus. Roy. Hist. Natur. Belg.

WIJNGAARDEN, A. VAN, 1959. Over de verspreiding en de oecologie van de Adder in Nederland. De Levende Natuur (62 (2) : 254 - 261.

Résumé

QUELQUES REMARQUES SUR L'HERPÉTOGÉOGRAPHIE DU LIMBOURG BELGE.

L'auteur donne un aperçu de l'herpétogéographie du Limbourg belge. Jusqu'à présent, aucun inventaire systématique a été rédigé concernant cette province.

Son article veut inciter à l'aider dans ses recherches de trois espèces de reptiles dont il ne semble point exister de données récentes et dignes de confiance quant à leur présence et leur répartition, notamment *Lacerta a. agilis* Linné (Lézard des souches), *Natrix n. helvetica* (Lacépède) (Couleuvre à collier) et *Vipera b. berus* Linné (Vipère péliade).

Il est absolument nécessaire d'apporter une preuve lors d'un signalement éventuel.

Se basant sur des notes retrouvées dans la littérature ou sur des communications, l'auteur ne peut mentionner que des régions susceptibles à la répartition probable de deux des espèces traitées, notamment *Lacerta a. agilis* et *Vipera b. berus*.